

KRAJOBRAZ A TURYSTYKA

Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego Nr 14
Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec, 2010

Sławomir PYTEL

Uniwersytet Śląski
Wydział Nauk o Ziemi
e-mail: sławomir.pytel@us.edu.pl

ROLA TURYSTYKI KULTUROWEJ W ROZWOJU GMIN WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

THE ROLE OF CULTURAL TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF MUNICIPALITIES OF THE SILESIAN VOIVODSHIP

Słowa kluczowe: ruch turystyczny, woj. śląskie, dziedzictwo kulturowe
Key words: Tourist movement, Silesian Voivodship, cultural heritage

Streszczenie Odpowiednia polityka regionalna i rozsądne planowanie przestrzenne stwarza szansę na rozwój turystyki poznawczej na obszarach bogatych w obiekty dziedzictwa kulturowego. Obecnie coraz popularniejsza staje się turystyka kulturowa, czyli zwiedzanie wartościowych obiektów i całych miast, w powszechnej świadomości kojarzonych z dużym potencjałem kulturowym. Celem niniejszego opracowania jest wskazanie obiektywnych metod badania dziedzictwa kulturowego i oceny jego roli w rozwoju gospodarczym regionu. Artykuł ma na celu także zwrócenie uwagi społeczności lokalnych, władz samorządowych, jak i służb konserwatorskich odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego, na specyficzną w swej formie i treści przemysłowy krajobraz kulturowy województwa i jego szczególną wartość duchową i materialną, która, jak zostanie wykazane poniżej może mieć wymiar ekonomiczny.

Abstract Suitable regional policy and sensible spatial planning create a chance to develop cognitive/educational tourism in areas rich in sites of cultural heritage. These days cultural tourism is becoming more and more popular, i.e. visiting valuable sites and whole towns that are popularly believed to be big cultural potential. The aim of this study is to indicate objective methods of studying cultural heritage and assessing its role in the economic development of the region. The study also aims at drawing attention of local societies, municipal authorities as well as restorers responsible for cultural heritage protection to a very specific in its form and content post-industrial cultural landscape of the Voivodship and its particular spiritual and material value which, as shown below, can have an economic dimension.

WSTĘP

Kultura w jej wszelkich postaciach stanowi największe bogactwo ludzkości. W oparciu o tradycje kulturowe należy organizować i planować strategiczne cele rozwoju lokalnego i regionalnego. Współczesny postęp ekonomiczny podporządkowany winien być zasadom zrównoważonego rozwoju, a co z tego wynika powinien być ukierunkowany na ochronę i wspieranie rewitalizacji lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego, które stanowi w większości przypadków ekonomiczną podstawę bytu gmin. Zaprzestanie działań podtrzymujących tradycję i kulturę miejsca może skutkować wieloma niekorzystnymi zmianami obrazującymi się w sferze organizacji przestrzeni (tzw. „nijaczeniu” krajobrazu kulturowego), niszczeniu zasobów kulturowych i naturalnych zasobów a w konsekwencji podcięciu ekonomicznych podstaw życia mieszkańców i funkcjonowania danych jednostek terytorialnych.

Badany obszar jest jednym z kilku historycznych okręgów przemysłowych, które powstały i dynamicznie się rozwijały w Europie na przełomie XIX i XX wieku. Rewolucja przemysłowa, która spowodowała gwałtowną industrializację tego regionu, równocześnie przyspieszyła procesy urbanizacyjne przesądzając o dalszych losach obszaru i ludzi tutaj żyjących. To, co dzisiaj określa wartość symboliczną krajobrazu analizowanego obszaru dotyczy w znaczącej mierze obiektów i konstrukcji przemysłowych, jak i zespołów osiedli patronackich oraz dzielnic robotniczych. Obiekty wznoszone przez człowieka trwale wpisują się w krajobraz, stanowiąc ślad ludzkiej obecności. Proces degradacji krajobrazu kulturowego na obszarze województwa śląskiego obserwujemy już od dość dawna. Rozpoczął się on od zerwania tradycyjnych więzi społecznych i kulturowych w związku z modernizacją jaką realizowała Polska Rzeczpospolita Ludowa. W latach PRL-u pojawiły się „kwadratowe” domy i wielka płyta, a ludności zamiast skutecznie pomóc rozwinąć tradycyjne obszary życia i gospodarki – stworzono namiastkę „lepszego świata” w blokowiskach. Obecnie na obszarze województwa śląskiego możemy znaleźć wiele przykładów takiej działalności, a tym najbardziej spektakularnym jest przykład blokowiska – „nowego” osiedla Giszowiec w Katowicach¹.

Celem niniejszego opracowania jest wskazanie obiektywnych metod badania dziedzictwa kulturowego i oceny jego roli w rozwoju gospodarczym regionu. Artykuł ma na celu także zwrócenie uwagi społeczności lokalnych, władz samorządowych, jak i służb konserwatorskich odpowiedzialnych za ochronę dziedzictwa kulturowego, na specyficzny w swej formie i treści poprzemysłowy krajobraz kulturowy województwa i jego szczególną wartość duchową i materialną, która, jak zostanie wykazane poniżej może mieć wymiar ekonomiczny.

Odpowiednia polityka regionalna i rozsądne planowanie przestrzenne stwarza szansę na rozwój turystyki poznawczej na obszarach bogatych w obiekty dziedzictwa

¹ Szerzej o tym pisał S. Pytel i M. Paruch: Osiedle Giszowiec przykładem błędnych ingerencji człowieka w krajobraz kulturowy, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG, T. VI. Sosnowiec, 2007.

kulturowego. Obecnie coraz popularniejsza staje się turystyka kulturowa, czyli zwiedzanie wartościowych obiektów i całych miast, w powszechnej świadomości kojarzonych z dużym potencjałem kulturowym. Turystyka ta jest rozumiana jako poznawanie życia ludzi w ich autentycznym środowisku, poprzez zapoznanie się z lokalną sztuką, muzyką, rzemiosłem, literaturą, językiem itp. Określana jest często także jako „skomercjalizowany przejaw chęci poznania jak żyją inni (...)” Spośród wielu definicji turystyki kulturowej W. Kurek (2008) określa, iż pojęcie turystyki kulturowej obejmuje wszelkie podróże, których głównym motywem jest odwiedzanie i poznawanie miejsc oraz obiektów o wartości historycznej, artystycznej i kulturowej, a także uczestnictwo w imprezach o charakterze kulturalnym. Podstawą rozwoju tej formy turystyki są walory materialne i niematerialne. Turystykę kulturową określa się też często mianem turystyki dziedzictwa kulturowego.

Krajobraz jako pojęcie geograficzne może być współcześnie interpretowane w wielu aspektach. W niniejszym artykule celowo pominięto rozważania na temat wielkości podejść badawczych. Przyjęto założenie, że przez turystę krajobraz rozumiany jest jako wizerunek środowiska geograficznego, będący wizualną (a raczej multisensoryczną) syntezą elementów przyrodniczych i kulturowych, dlatego na potrzeby niniejszego artykułu przyjęto właśnie fizjonomiczną koncepcję krajobrazu.

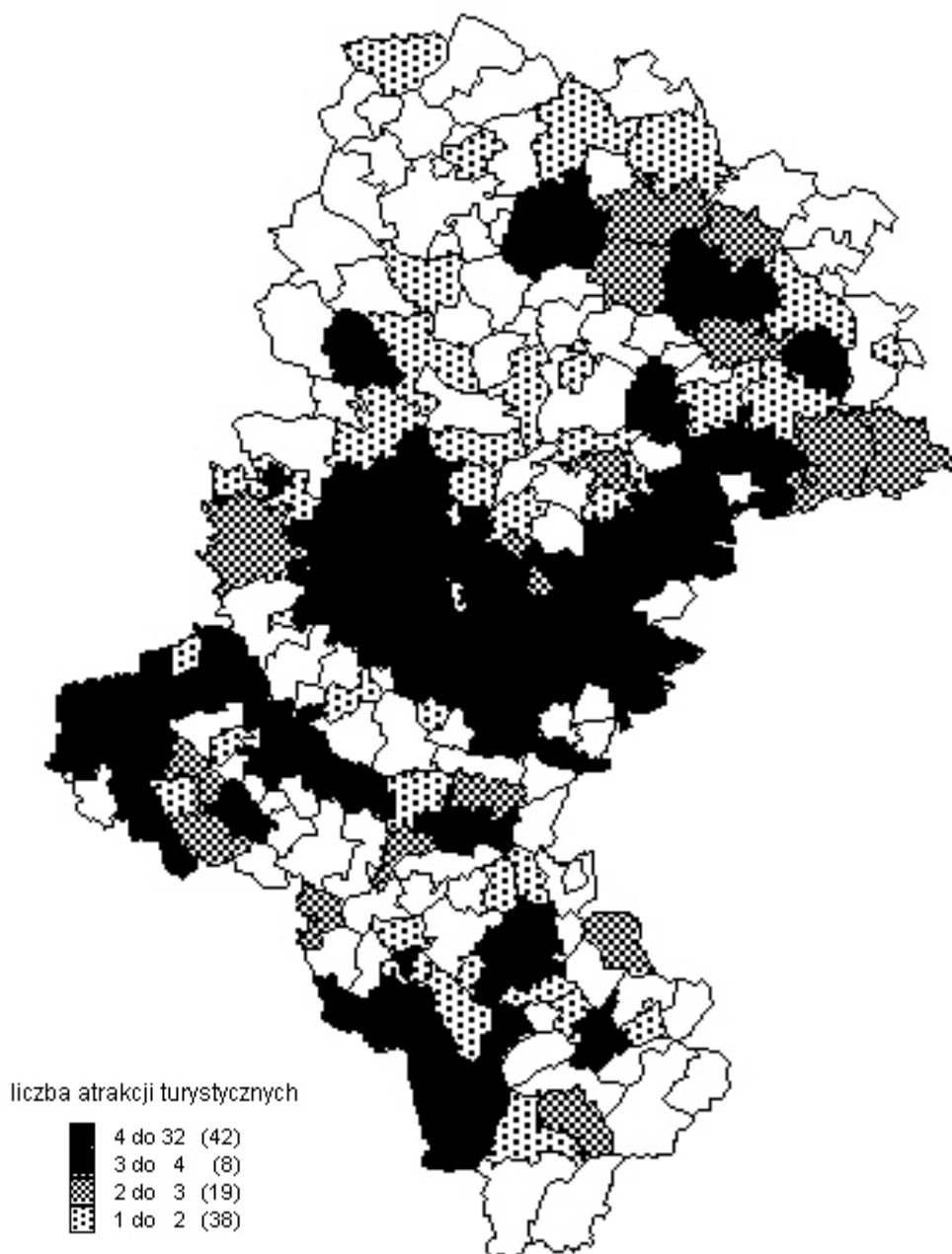
DZIEDZICTWO KULTUROWE WOJ. ŚLĄSKIEGO

Na terenie województwa śląskiego ponad 4000 obiektów zostało wpisanych do rejestru zabytków (www.wkz.katowice.pl/rejestr_zabytkow.php). W większości są to obiekty architektoniczne o wysokich walorach historycznych, religijnych i emocjonalnych w tym: zamki, pałace, dwory, kościoły i kaplice, układy urbanistyczne poszczególnych miast, kolonie robotnicze, a także zabytki techniki i przemysłu oraz cmentarze i parki.

W województwie znajdują się również miejsca pielgrzymkowe, z czego 5 z koronowanymi wizerunkami Matki Boskiej. Wśród 43 muzeów w woj. śląskim kilka jest szczególnie atrakcyjnych w skali krajowej.

Analizując poniższą mapę (ryc. 1), ilustrującą rozkład przestrzenny sumarycznych atrakcji turystycznych województwa, można wyróżnić kilka podregionów wyspecjalizowanych w określonym typie turystyki kulturowej.

Obszar północny województwa wykazuje koncentrację turystyki religijnej i pielgrzymkowej, oferując dodatkowo również uzupełniające atrakcje turystyczne związane z miastem Częstochową - jej kulturą, historią i zabytkami techniki. Jest także obszarem o dużym potencjale rozwoju turystyki biznesowej.

Ryc.1. Sumaryczna liczba atrakcji turystycznych dziedzictwa kulturowego woj. śląskiego.

Źródło: opracowanie własne.

Fig.1. Total number of tourist attractions of the cultural heritage of the Silesian Voivodship.

Source: own elaboration.

Region północno-wschodni obejmuje bardzo atrakcyjny turystycznie obszar Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Rozwijają się tam przede wszystkim turystyka aktywna i specjalistyczna bazująca na unikatowych ostańcowych formach skalnych, będących swoistymi „landmarkami” krainy oraz zamczyskach szlaku Orlich Gniazd. Tradycyjny krajobraz rolniczy jest dobrą bazą do uprawiania tzw. turystyki wiejskiej.

W części środkowo-zachodniej występują dobre warunki do rozwoju turystyki wiejskiej, krajoznawczej i pewnych form turystyki aktywnej oraz rekreacyjnej (np. rowerowej), stanowiące atrakcyjną ofertę dla mieszkańców Aglomeracji.

Centrum województwa śląskiego czyli rejon Aglomeracji Górnośląskiej jest wybitnie predysponowany do rozwoju turystyki biznesowej i turystyki przemysłowej (indywidualnej). Położenie przy najważniejszych trasach komunikacyjnych stwarza także korzystne warunki do rozwoju turystyki tranzytowej. Obszar pszczyński cechuje się dużą lesistością i występowaniem istotnych walorów kulturowych. Znajdują się tam tereny znakomicie nadające się, przede wszystkim dla mieszkańców miast Aglomeracji, do wypoczynku weekendowego wykorzystującego wysoko wyspecjalizowane produkty m.in. turystyki aktywnej.

W części zachodniej, z obecnym centrum administracyjnym w Rybniku i historycznym - w Raciborzu, możemy znaleźć największe zróżnicowanie jeśli chodzi o typ analizowanych walorów. Występują tu obok dużych kompleksów leśnych, związanych z Parkiem Krajobrazowym „Cysterskie Kompozycje Rud Wielkich”, obszary silnie przekształcone przez przemysł ciężki, a także zabytkowe układy urbanistyczne. Cechą wspólną całego rejonu jest natomiast stosunkowo niski poziom zagospodarowania turystycznego oraz silna tożsamość kulturowa. Teren południowy, obejmujący obszary Beskidów, wyróżnia bardzo wysoki poziom zagospodarowania turystycznego i ruchu turystycznego. Położenie nadgraniczne oraz pobliskie ważne trasy komunikacyjne i przejścia graniczne czynią ten region ważnym obszarem kreowania produktu turystyki przygranicznej i tranzytowej. Walory regionu, stwarzają ofertę turystyki aktywnej i specjalistycznej. Powinna rozwijać się tu również turystyka biznesowa, uzdrowiskowa i zdrowotna oraz kulturowa i wiejska, gdyż turystyka aktywna jest wybitnie sezonowa.

Podsumowaniem rozważań o potencjale turystycznym województwa śląskiego, mogą być przeprowadzane internetowe badania (ankiety) największych atrakcji turystycznych regionu. Przed dwoma laty wyróżnione zostało Tyskie Muzeum Piwowarstwa, w ubiegłym roku – jako perła architektury wygrała Elektrociepłownia Szombierki, w 2010 roku wyróżniono dziesięć zabytków techniki:

Górnośląskie Koleje Wąskotorowe w Bytomiu - które uzyskały 9326 głosów internautów:

Muzeum Techniki i Włókiennictwa w Bielsku-Białej - 5324

Muzeum Prasy Śląskiej w Pszczynie - 5053

Zabytkowa stacja kolejki wąskotorowej w Rudach - 2951

Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego GUIDO w Zabrze - 2913

Muzeum Miejskie SZTYGARKA w Dąbrowie Górniczej - 1542

Muzeum Chleba, Szkoły i Ciekawostek w Radzionkowie - 1387

Dworzec kolejowy w Sosnowcu - 1250

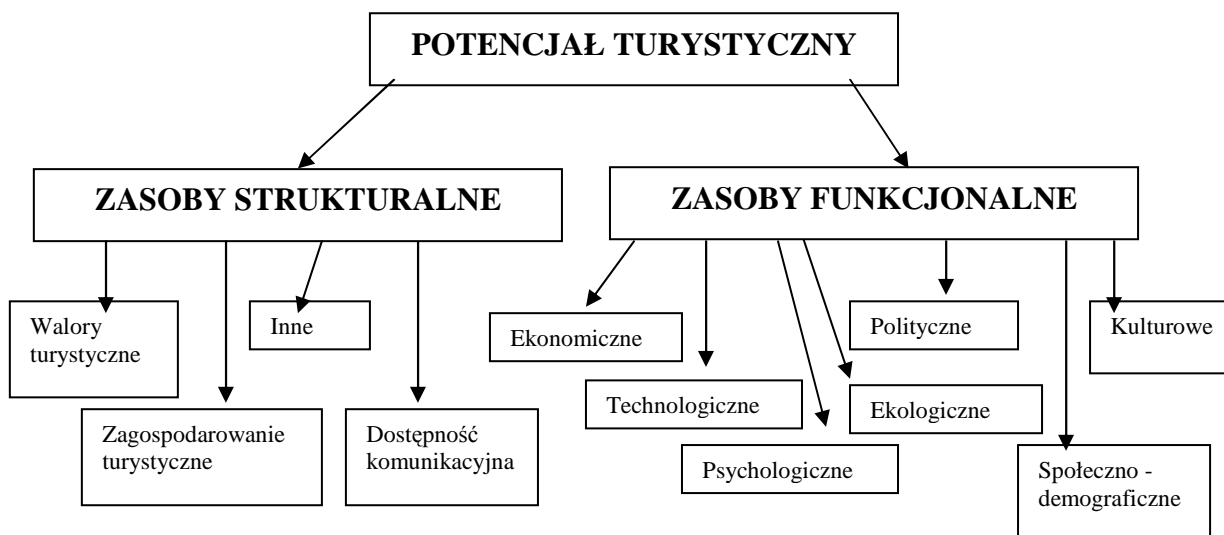
Kopalnia Srebra w Tarnowskich Górach - 1124

Stacja Wodociągowa ZAWADA w Karchowicach - 1070

Ranking ten świadczy o dużym potencjale woj. śląskiego drzemiący w jego zabytkach techniki. Świadczy również o kierunku w którym powinna się rozwijać turystyka w regionie.

POTENCJAŁ TURYSTYCZNY REGIONU

Potencjał turystyczny możemy zdefiniować jako wszystkie elementy środowiska geograficznego oraz zachowania człowieka, które mogą być wykorzystywane do uprawiania turystyki bądź do zajmowania się turystyką (Kaczmarek, Stasiak, Włodarczyk, 2002). Aby gmina mogła się rozwijać szczególną uwagę należy zwrócić na jej zagospodarowanie turystyczne stanowiące część potencjału turystycznego.

Ryc. 2. Elementy potencjału turystycznego. *Źródło:* J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, 2002.

Fig. 2. Elements of the tourist potential. *Source:* Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, 2002.

Przeprowadzając analizę potencjału turystycznego, można określić funkcję analizowanych gmin, którą rozumieć będziemy jako jedną z funkcji usługowych. Przy czym pojęcie usług turystycznych rozumiemy szeroko jako czynności służące zaspokojeniu materialnych i niematerialnych potrzeb turystycznych człowieka. Usługi te pełnione są przez urządzenia i instytucje infrastruktury turystycznej, które znajdują się w komplementarnym związku z walorami turystycznymi (Gaworecki, 2003).

Funkcje turystyczne można również analizować w oparciu o specyficzne mierniki wykorzystywane do charakterystyki zjawisk turystycznych tj.:

- wskaźnik funkcji turystycznej miejscowości Baretje'a i Deferta wyrażony liczbą turystycznych miejsc noclegowych przypadającą na liczbę ludności miejscowej
- wskaźnik nasycenia bazą turystyczną wyrażony liczbą miejsc noclegowych przypadających na km² powierzchni całkowitej, zwany wskaźnikiem gęstości bazy noclegowej (Charvata)
- wskaźnik funkcji turystycznej Deferta, wyrażony liczbą turystów korzystających z noclegów przypadającą na km² powierzchni całkowitej

- wskaźnik intensywności ruchu turystycznego wyrażony liczbą turystów korzystających z noclegów przypadającą na 1000 mieszkańców stałych, zwany wskaźnikiem Schneidera (Warszyńska, Jackowski, 1978).

W celu określenia dynamiki zmian analizę wskaźników turystycznych przeprowadzono w odstępie czasowym pięciu lat - 2003 i 2008.

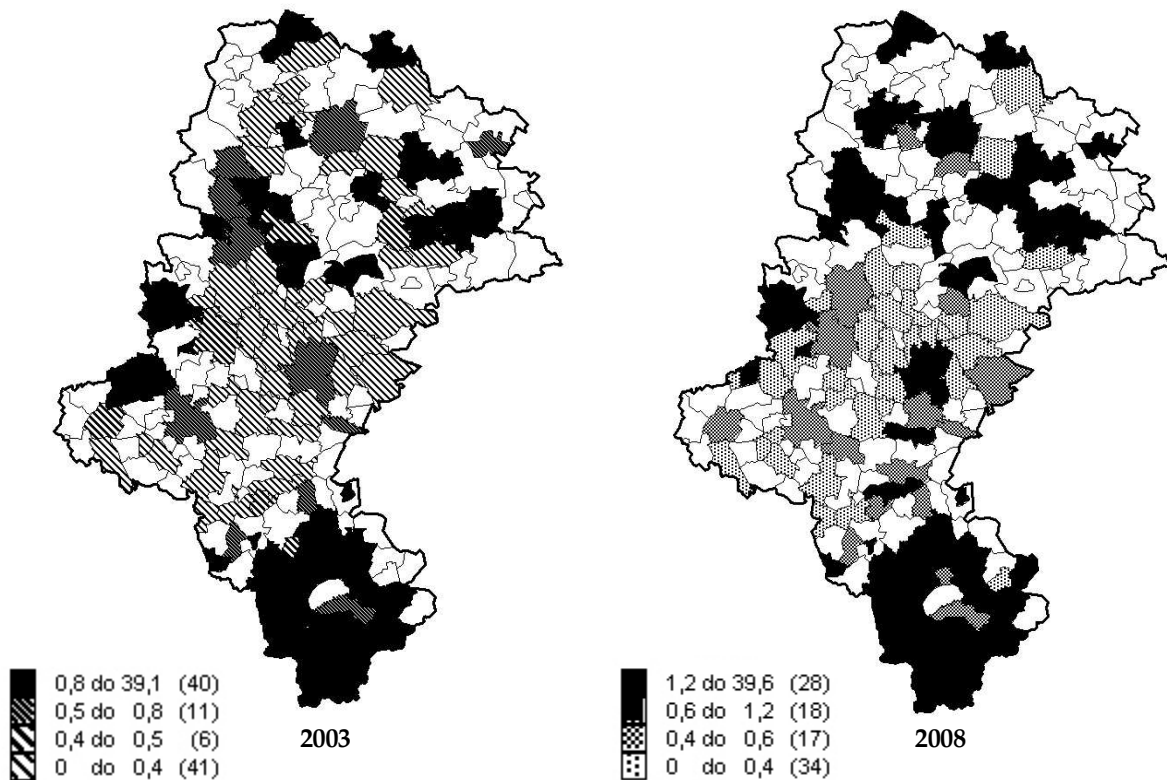
Pierwszy analizowany wskaźnik funkcji turystycznej Baretje'a i Deferta, wykazuje niewielką dynamikę zmian w analizowanym pięcioleciu (ryc. 3). Najwyższe wartości zarówno w roku 2003 jak i 2008 możemy zaobserwować w południowej części województwa w gminach Wisła, Ustroniu, Szczyrk gdzie analizowany wskaźnik przyjmował wartości powyżej 30. Jednak zaobserwować można niepokojące zjawisko spadku miejsc noclegowych przypadających na liczbę ludności miejscowej szczególnie w powiecie raciborskim. Duży spadek odnotowała też gmina Czernichów, gdzie z 14 w 2003 spadła do 6 w roku 2008.

Analizując wskaźnik nasycenia bazą turystyczną (Charvata), należy stwierdzić, iż powiatem najlepiej wyposażonym w bazę noclegową zarówno w 2003 r. jak i 2008 r. była gmina Ustroniu, w której na jeden km² powierzchni całkowitej przypadało ponad 90 miejsc noclegowych, oraz gmina Szczyrk - 50 miejsc na 1 km² (ryc. 4). Analiza dynamiki zmian wskaźnika Charvata wskazuje, że następuje jego zmniejszanie w południowej części województwa, a zwiększanie w centralnej.

Wskaźnik funkcji turystycznej Deferta, wysokie wartości osiągnął Ustroniu, Cieszyńskie i Szczyrk (ryc. 5). Można stwierdzić, iż w tych miejscowościach funkcja turystyczna jest bardzo dobrze rozwinięta. Wysokie wartości analizowanego wskaźnika można zaobserwować w większości gmin położonych w środkowej części województwa, świadczy to o zmianie funkcji miast Aglomeracji Górnośląskiej z przemysłowej na usługową, i coraz istotniejszej roli turystyki.

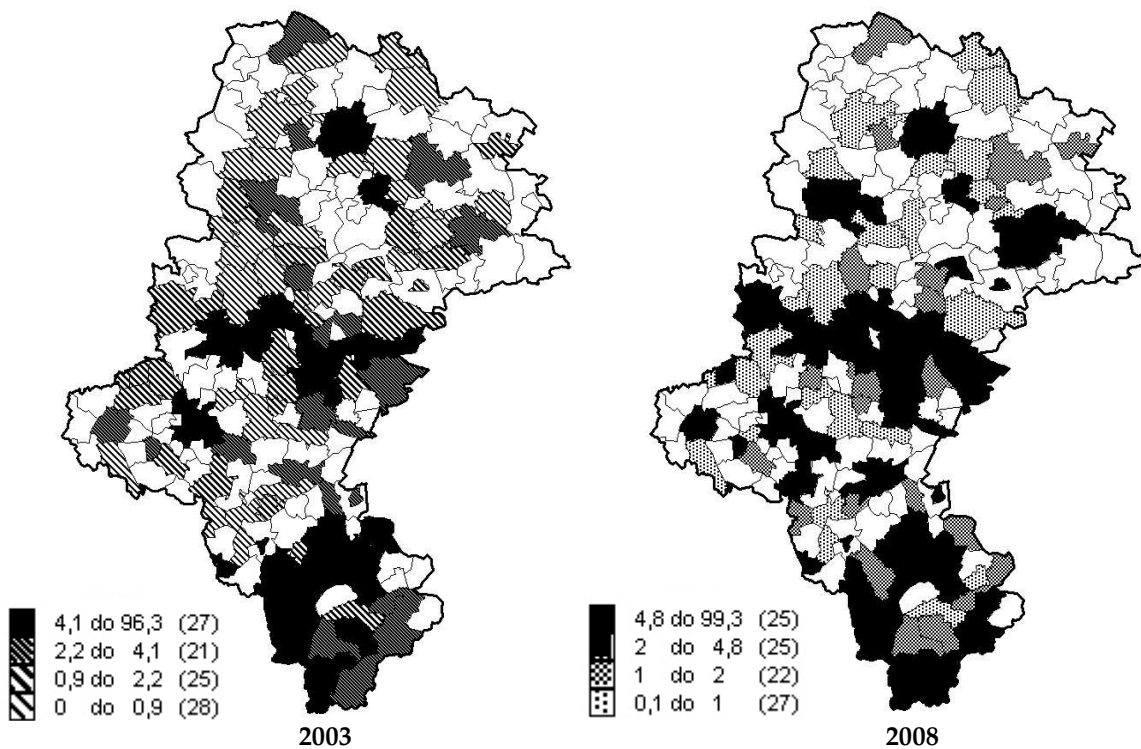
Najwyższe wartości wskaźnik intensywności ruchu turystycznego Schneidera wykazały w Wiśle i Ustroniu, gdzie w roku 2008 przekraczały one 10000 turystów na 1000 mieszkańców (ryc. 6). Wisła odnotowała dużą dynamikę przyrostu tego wskaźnika z 11,7 tys. w 2003r. do 18,1 tys. w 2008r. Wysokie wartości zanotował również Siewierz i Sośnicowice (powyżej 800). Bardzo pozytywnym, ekonomicznym zjawiskiem, jest obserwowany u prawie 80% gmin wzrost intensywności ruchu turystycznego.

Wyliczony współczynnik korelacji pomiędzy liczbą obiektów dziedzictwa kulturowego a ruchem turystycznym daje oczywisty wynik i wynosi 0,609. Świadczy to o dużej roli dziedzictwa kulturowego w ruchu turystycznym.

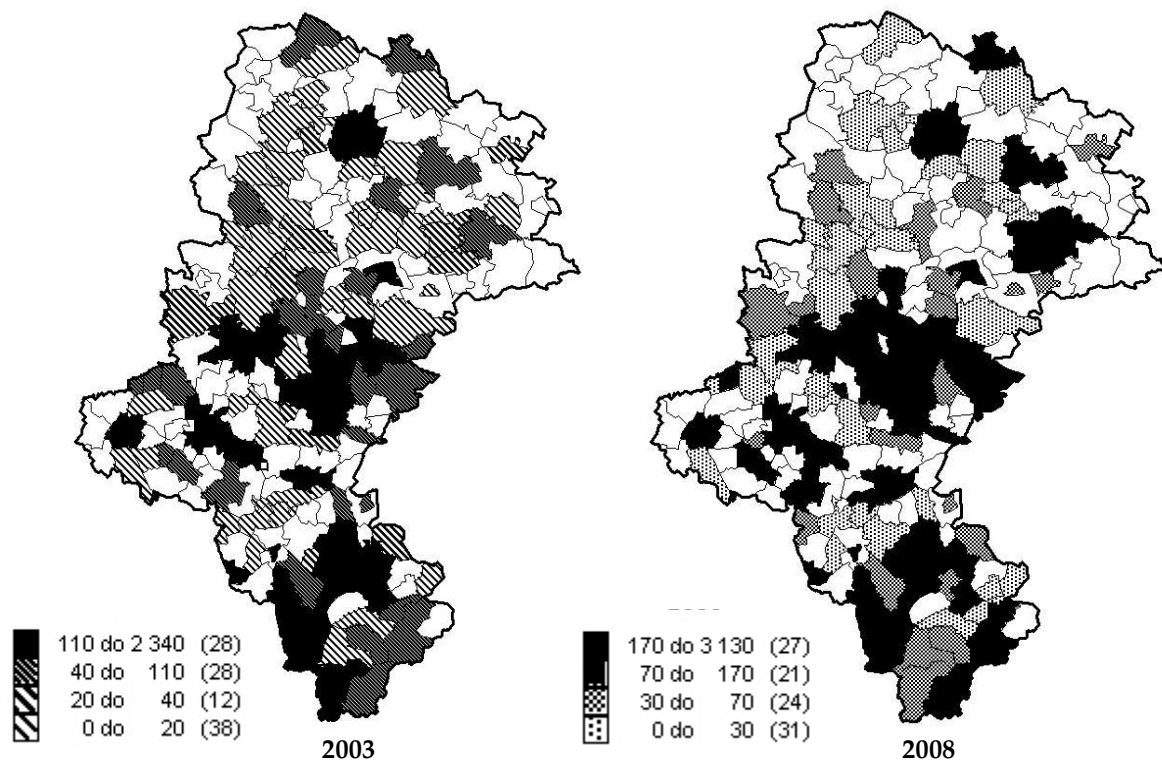
Ryc. 3. Rozkład wartości wskaźnika funkcji turystycznej miejscowości Baretje'a i Deferta w latach 2003 i 2008. *Źródło: opracowanie własne.*

Fig. 3. Layout of the values of the the Baretje and Defert's tourist function rate of the towns in years 2003 and 2008. *Source: own elaboration.*

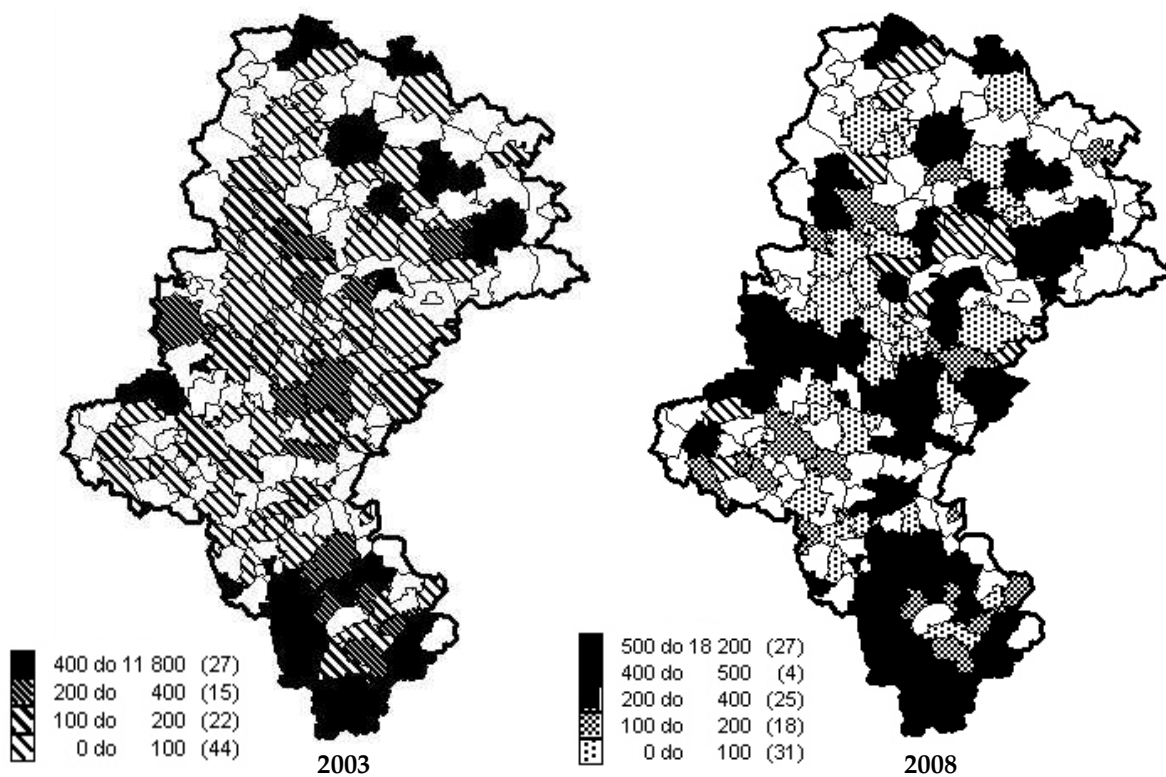
Ryc. 4. Rozkład wartości wskaźnika nasycenia bazą turystyczną Charvata dla woj. śląskiego w latach 2003 i 2008. *Źródło: opracowanie własne.*

Fig.4. Layout of the values of the Chrvat index of the tourist accommodation density for the Silesian Voivodship in years 2003 and 2008. *Source: own elaboration.*

Ryc. 5. Rozkład wartości wskaźnika funkcji turystycznej Deferta dla woj. śląskiego w latach 2003 i 2008. *Źródło: opracowanie własne.*

Fig. 5. Layout of the values of the Defert's tourist function rate for the Silesian Voivodship in years 2003 and 2008. *Source: own elaboration.*

Ryc. 6. Rozkład wartości wskaźnika intensywności ruchu turystycznego Schneidera, dla woj. śląskiego w latach 2003 i 2008. *Źródło: opracowanie własne.*

Fig. 6. Layout of the values of the coefficient of tourist movement intensity by Schneider for the Silesian Voivodship in years 2003 and 2008. *Source: own elaboration.*

WNIOSKI

Rozwój lokalny zachodzi na płaszczyźnie gospodarczej, ekonomicznej i politycznej ale dzięki zaangażowaniu społeczeństwa obywatelskiego coraz częściej objawia się w sferze społecznej i kulturalnej. Jego wyrazem jest m.in. harmonijny krajobraz użytkowany z zasadami ładu przestrzennego oraz rosnący komfort i jakość życia, osiągnane m.in. dzięki funkcji rekreacyjno-turystycznej analizowanych obszarów.

Z analizy dynamiki wskaźników turystycznych wynika, iż zdecydowanym liderem w zakresie tak rozumianego rozwoju lokalnego są gminy położone w południowej części województwa. Przeważają one nad gminami północnymi, które charakteryzują się podobnym potencjałem. Zaskakujące są wyniki wskazujące na to, że gminy położone w centrum woj. Śląskiego osiągają wskaźniki turystyczne o średnich wartościach, pomimo, że to na ich obszarze dziedzictwo kulturowe jest największe. Jest to jeszcze wynikiem utrwalonego w mentalności społecznej mitu „czarnego śląska”, który nie zachęca turystów do odwiedzania terenów poprzemysłowych i silnie zurbanizowanych.

Przedstawione powyżej różnorodne aspekty turystyki kulturowej pozwalają na sformułowanie następujących uwag końcowych:

- turystyka kulturowa w gminach województwa śląskiego pełni rolę funkcji komplementarnej o bardzo zróżnicowanym, w świetle przedstawionych wskaźników, stopniu jej rozwoju;
- przykładem funkcji turystycznej w strukturze przestrzennej miast Aglomeracji Górnośląskiej jest przede wszystkim wykorzystanie obiektów dziedzictwa przemysłowego, w oparciu o które możliwy jest rozwój różnorodnych form turystyki miejskiej,
- rozwój funkcji turystycznej, w sytuacji upadku dominującego wcześniej przemysłu, może stać się stymulatorem ponownego rozkwitu miast, o ile obiekty poprzemysłowe poddane zostaną wielokierunkowej rewitalizacji.

LITERATURA

Kurek W., 2008: Turystyka, PWN, Warszawa.

Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2002: Produkt turystyczny albo jak organizować poznawanie świata. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. Łódź, s. 31.

Gaworecki W.W., 2003: Turystyka, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, s. 323.

Warszyńska J., Jackowski A., 1978: Podstawy geografii turystyki, PWN, Warszawa.
www.wkz.katowice.pl/rejestr_zabytkow.php.